

מה צריכה להיות ההרגשה ביום הכפורים?

הקדמה

האם ביום הכפורים צריכים להרגיש צער, או יראה, או שמחה?¹
 כבר שאל האלשיך הקדוש (ויקרא טז, כט): "הלא תראו כן תתמהו בראות שני הפכים בנושא אחד. כי תראו כי הוא יום עינוי נפש, שמורה על יום צרה, כענין הארבעה צומות, ומה גם שהם חמישה עינויים². ולעומת זה תראו שהוא יום שבתון, כי נאסר במלאכה, יראה שהוא יום שמחה וששון, כיתר חגים³.
 עוד יש להוסיף שמצד אחד התורה מצוה להתודות ביום הכפורים ולחזור בתשובה⁴, וממילא צריכים להרגיש בו צער על העבירות שעשינו⁵. נוסף על כך יום הכפורים הוא יום דין, ולכן צריכים להיות יראים בו מאימת הדין⁶. אבל מצד שני זהו חג שמברכים בו ברכת "שהחינו"⁷, שמשמעותה שאנו שמחים שהגענו ליום זה⁸! אם כן מה צריכה להיות ההרגשה ביום קדוש ומיוחד זה? נאמרו על כך מספר מקורות ויש לדון בהם וביחס שביניהם.

א. מדוע אין אומרים הלל ביום הכפורים?

הגמרא במסכת ראש השנה (לב ע"ב) אומרת:

¹ כבר עסקנו בשאלה זו ביחס לראש השנה, אך אינו דומה ראש השנה, שבו אסור להתענות, כפי שהתברר שם, ליום הכפורים, שבו חובה להתענות, ולכן יש מקום לברר שאלה זו שוב ביחס ליום הכפורים. בהמשך המאמר יתבררו עוד יותר ההבדלים בין שני החגים.
² לכאורה יש לשאול שהצומות שנקבעו לזכר החורבן הם משום אבלות, ואינם דומים כלל ליום הכפורים! יש לומר שמצאנו לשון אבלות גם ביחס לעבירות. כך אמרו עזרא ונחמיה: "היום קדוש הוא לדי' אלקיכם, אל תתאבלו ואל תבכו" (נחמיה ח, ט), ופירש רש"י: "כי בוכים כל העם - מפני שלא קיימו התורה כראוי".
³ יש להעיר שאיסור המלאכה אינו מחייב שמחה, ויותר היה כדאי להביא את "מקרא קדש".
⁴ עיין רמב"ם הלכות תשובה פ"ב ה"ז: "יום הכפורים הוא זמן תשובה לכל, ליחיד ולרבים, והוא קץ מחילה וסליחה לישראל, לפיכך חייבים הכל לעשות תשובה ולהתודות ביום הכפורים".
⁵ ועיין גם ב"שערי תשובה" לרבנו יונה שער ד סעיף יז, שכתב: "מה שנאמר 'לפני ד' תטהרו' מצות עשה על התשובה, שנחפש דרכינו ונחקרה ונשובה אל ד' ביום הכפורים. ואף על פי שנתחייבנו על זה בכל עת - החיוב נוסף ביום הכפורים".
⁶ עיין ב"שערי תשובה" לרבנו יונה שער א סעיפים יב-כא, שהרחיב בזה.
⁷ פשוט, ויורחב בסמוך.
⁸ עירובין מ ע"ב, רמב"ם הלכות שבת פכ"ט הכ"ג, שולחן ערוך אורח חיים תריט, א.
 לשם השוואה: גם בתשעה באב אנו חייבים בחמישה עינויים, אבל אין מברכים בו ברכת "שהחינו"!

"אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבונו של עולם, מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בראש השנה וביום הכפורים?
אמר להם: אפשר מלך יושב על כסא דין, וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו, וישראל אומרים שירה?!"

הסביר הרמב"ם בפירושו המשניות שם (פ"ד מ"ז): "אין קורין הלל לא בראש השנה ולא ביום הכפורים, לפי שהם ימי תפילה והכנעה לפני ד', ויראה ממנו, וניסה [כלומר: מנוסה] אליו, ותשובה, ותחינה ובקשת מחילה, ואין ראוי במצבים כאלה לשמוח ולשיש".

מפורש כאן שיש להיות ירא ביום הכפורים, ולא לשמוח!

ב. שמחת ישראל במחילת עוונותיהם

1. המשנה והגמרא במסכת תענית

לעומת זאת נאמר במשנה במסכת תענית (פ"ד מ"ח דף כו ע"ב): "אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכפורים, שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן... וחולות בכרמים...
וכן הוא אומר: 'צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה [רש"י: במלך שהשלום שלו], בעטרה שעטרה לו אמו [רש"י: כנסת ישראל], ביום חתונתו וביום שמחת לבו' (שיר השירים ג, יא).
'ביום חתונתו' - זה מתן תורה [רש"י: יום הכפורים, שבו נתנו לוחות אחרונות], וביום שמחת לבו' - זה בנין בית המקדש, שיבנה במהרה בימינו אמן".⁹

⁹ א. פירש רבנו עובדיה מברטנורא: "שנתחנך ביום הכפורים".
המהרש"א בחידושי אגדות שם הביא את דברי רבנו עובדיה מברטנורא, וכתב עליו: "ולא ידענא חנוכו ביום הכפורים".
כתב על כך ה"תפארת ישראל" (אות סז): "בית המקדש - שנתחנך ביום כפורים בימי שלמה [כמועד קטן דף ט ע"א, ואשתמיטתיה סוגיא ערוכה זו לרבינו מהרש"א ז"ל]. גם ב"אוצר בלוס" על ה"עין יעקב" שם העיר על המהרש"א מהגמרא במסכת מועד קטן.
נראה ליישב את דברי המהרש"א שלא נשמטה ממנו סוגיא זו, אלא שהוא התקשה שחנוכת הבית לא היתה רק ביום הכפורים, אלא במשך שבעה ימים, שביניהם היה גם יום הכפורים. וכמו שכתב התוספות יום טוב: "זה בנין בית המקדש - פירש הר"ב שנתחנך ביום הכפורים. כלומר: שגם יום הכפורים היה בתוך ימי החנוכה. כדמוכח במלכים א' סימן ח': 'ויעש את החג שבעת ימים ושבעת ימים'. ומפורש בגמרא דמועד קטן (דף ט ע"א) דשבעת ימים היה החינוך קודם לשבעת ימי החג. ונמצא שבשמונה בתשרי, שהם שני ימים קודם יום הכפורים, התחילו ימי החינוך. ומכל מקום מקרי יום הכפורים 'יום שמחת לבו', לא למעוטי שאר יומי, אלא שעל כל פנים היה הוא יום חדוה ושמחת החינוך".

אמרה על כך הגמרא (תענית ל ע"ב): "בשלמא יום הכפורים - משום דאית ביה סליחה ומחילה, יום שניתנו בו לוחות האחרונות. אלא חמישה עשר באב מאי היא?...".

- עולה מהגמרא שיש שתי סיבות לשמחה הגדולה ביום הכפורים:
- א. בגלל הסליחה והמחילה שיש בכל שנה ביום זה.
 - ב. מפני שביום זה ניתנו הלוחות השניים לישראל.

הסיבה הראשונה כתובה בפסוקים: "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ד' תטהרו" (ויקרא טז, כט). וכן: "כי יום כפרים הוא לכפר עליכם לפני ד' אלקיכם" (שם כג, כח).

אמנם בתורה לא מפורש שנימוק זה בא להסביר מדוע צריך לשמוח ביום הכפורים, אלא מדוע צריך להתענות ואסור לעשות מלאכה ביום הכפורים. כך נאמר שם בפסוקים: "והיתה לכם לחקת עולם, בחדש השביעי בעשור לחדש תענו את נפשתיכם, וכל מלאכה לא תעשו, האזרח והגר הגר בתוכם. כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ד' תטהרו" (ויקרא טז, כט-ל). וכן: "אך בעשור לחדש השביעי הזה יום הכפורים הוא, מקרא קדש יהיה לכם, וענייתם את נפשתיכם, והקרבתם אשה לד'. וכל מלאכה לא תעשו בעצם היום הזה, כי יום כפרים הוא לכפר עליכם לפני ד' אלקיכם" (שם כז, כח).

אמנם לפי האלשיך הקדוש איסור המלאכה מבטא שיש שמחה, כמובא בהקדמה¹⁰, ואם כן הנימוק הוא גם לשמחה.

גם לפי הגמרא נראה שנימוק זה בא להסביר גם מדוע צריך לשמוח ביום הכפורים!

גם המהר"ל מפראג למד שנימוק זה בא להסביר גם מדוע צריך לשמוח ביום הכפורים! כך כתב המהר"ל בספרו "תפארת ישראל" (סוף פכ"ז): "כי ד' יתברך נתן למועדים זמן אשר הם שמחת ישראל אשר זכו אל הטוב, כמו שאמר בחג המצות שבו יצאו ישראל מבית עבדים, וסוכות: 'כי בסוכות הושבתי את בני ישראל' (ויקרא כג, מג), וביום הכפורים: 'כי ביום הזה יכפר עליכם' (שם טז, ל)".

ב. עיין במהרש"א שם בחידושי אגדות שחלק על רבנו עובדיה מברטנורא, והסביר אחרת: "ולפי עניינו נראה דאחמישה עשר באב קאי, שטעמי שמחתו אמרינן בגמרא תלויים בבנין המקדש".
ועיין ב"אוצר בלום" על ה"עין יעקב" שם ששאל שרק שנים מתוך ששת הטעמים שנאמרו על ט"ו באב מתיחסים לעניני המקדש. ועיין עוד ב"שושנים לדוד" שבלקוטים שם על המשנה.
¹⁰ ועיין שם בהערה.

הסיבה השניה הנזכרת בגמרא, מפני שביום זה ניתנו הלוחות השניים לישראל, עולה מתוך חישוב הפסוקים המתארים את עליותיו של משה רבנו להר סיני לקבל את הלוחות הראשונים והשניים¹¹, אך היא אינה מפורשת בתורה כלל.

2. מדוע נקבע יום הכפורים ליום סליחה ומחילה?

שני ההסברים לשמחה הגדולה של יום הכפורים קשורים זה לזה: מתוך הסליחה שסלח לנו ד', הוא נתן לנו את הלוחות.

כך הסביר רש"י בפירושו לפרשת כי תשא (שמות לג, יא): "...בראש חדש אלול נאמר לו: 'ועלית בבקר אל הר סיני' (שמות לד, ב) - לקבל לוחות האחרונות. ועשה שם ארבעים יום, שנאמר בהם: 'ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים, ארבעים יום וארבעים לילה' (דברים י, י), מה הראשונים ברצון, אף האחרונים ברצון... **בעשרה בתשרי נתרצה הקב"ה לישראל בשמחה ובלב שלם**, ואמר לו למשה: 'סלחתי כדברך' (במדבר יד, כ)¹², ומסר לו לוחות אחרונות"¹³.

בתנא דבי אליהו זוטא (פרק ד) יש תיאור מיוחד של קביעת יום הכפורים ליום סליחה ומחילה: "ארבעים ימים האחרונים שעלה משה שנייה להר סיני להביא תורה לעמו, גזרו ישראל יום צום, יום תענית. יום האחרון שבכולם, שהוא סוף ארבעים, גזרו תענית ולנו בתעניתם, כדי שלא ישלוט בהם יצר הרע. ולמחרת השכימו ועלו לפני הר סיני. הן בוכין לקראת משה, ומשה בוכה לקראתם, עד שעלתה אותה בכייה למרום. באותה שעה נתגלגלו רחמיו של הקדוש ברוך הוא עליהן, ובישרה אותן רוח הקודש בשורות טובות ונחמות, ואמר להן: בני, **נשבע**

¹¹ כתב רש"י במסכת תענית: "שניתנו בו לוחות אחרונות - שבשבעה עשר בתמוז ירד משה מן ההר תחילה, ושיבר את הלוחות. ובשמונה עשר טחן את העגל, ודן את הפושעים, ועלה למרום. נשתהה שם שמונים יום, ארבעים יום עמד בתפילה, דכתיב: 'ואתנפל לפני ד' ארבעים יום וארבעים לילה' (דברים ט, כה), וארבעים יום עמד כבראשונה. חשוב משבעה עשר בתמוז עד יום הכפורים - והוא להו שמונים יום: שנים עשרה שנתיירו מתמוז, דהוא חסר, ושלושים דאב, ותשעה ועשרים דאלול - הרי אחד ושבעים, ותשעה דתשרי - הרי שמונים יום. וליל צום השלים כנגד לילו של שבעה עשר תמוז דלא הוה בחושבניה, דהא נפק ליה כבר בשעה שעלה - השתא הוי להו שמונים שלמין, לילה ויום, ובוקר יום כפור ירד, שהוא עשרה בתשרי. ואותו היום נקבע ליום כפור - להודיע שמחל וניחם על הרעה אשר דבר לעשות לעמו, ועל כן נקבע צום כפור בעשרה בתשרי, כך שמעתי".

¹² עיין שם ב"דעת זקנים מבעלי התוספות".

¹³ כעין זה הסביר רש"י גם בפירושו לפרשת עקב (דברים ט, יח): "ואתנפל לפני ד' כראשונה, ארבעים יום - שנאמר: 'ועתה אעלה אל ד', אולי אכפרה בעד חטאתכם' (שמות לב, ל). באותה עלייה נתעכבת ארבעים יום, נמצאו כלים בכ"ט באב, שהוא עלה ב"ח בתמוז. בו ביום נתרצה הקדוש ברוך הוא לישראל, ואמר למשה: 'פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים' (שם לד, א). עשה עוד ארבעים יום, נמצאו כלים ביום הכפורים. בו ביום נתרצה הקב"ה לישראל **בשמחה**, ואמר לו למשה: 'סלחתי כדברך' (במדבר יד, כ), לכך הוקבע למחילה ולסליחה".

אני בשמי הגדול שלי, שתהא לכם בכייה זו בכיית שמחה, ויהיה לכם יום זה יום סליחה וכפרה ומחילה, לכם ולבניכם ולבני בניכם עד סוף כל הדורות"¹⁴.

ג. משמעויות הלכתיות לשמחה במחילת העוונות

לשמחה במחילת העוונות יש משמעויות הלכתיות מובהקות:

1. הסבר רבנו יונה למצות האכילה בערב יום הכפורים

על פי הסבר הגמרא במסכת תענית את השמחה של יום הכפורים הסביר רבנו יונה בספרו "שערי תשובה" (ד, ח-ט) את חשיבות האכילה בערב יום הכפורים: "ואם עבר אדם על מצות לא תעשה ועשה תשובה, ידאג לעונו, ויכסוף ויחכה להגיע ליום הכפורים, למען יתרצה אל ד' יתברך... ועל כן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ראש השנה ט, ע"א): 'כל הקובע סעודה בערב יום הכפורים - כאילו נצטוו להתענות תשיעי ועשירי והתענה בהם', כי הראה שמחתו בהגיע זמן כפרתו, ותהיה לו לעדה על דאגתו לאשמתו, ויגונותיו לעונותיו. ו[הסבה] השנית [לחשיבות הסעודה בערב יום הכפורים] כי בשאר ימים טובים אנחנו קובעים סעודה לשמחת המצוה, כי יגדל וישגא מאד שכר השמחה על המצוות, כמו שנאמר: 'ועתה עמך הנמצאו פה ראיתי בשמחה להתנדב לך' (דברי הימים א כט, יז). ונאמר: 'תחת אשר לא עבדת את ד' אלקיך בשמחה ובטוב לבב' (דברים כח, מז). ומפני שהצום ביום הכפורים, נתחייבו לקבוע סעודה על שמחת המצוה בערב יום הכפורים".

2. הסבר ה"משך חכמה" לברכת "שהחינו" ביום הכפורים

על פי הסבר הגמרא במסכת תענית הסביר ה"משך חכמה" (בסוף פרשת נצבים) את ברכת "שהחינו" ביום הכפורים: "...וכאשר בירך ברכת 'שהחינו', שזה באמת שמחה אמיתית, שהקב"ה נתן יום סליחה לכל פשעי בני אדם, להסיר מעליהם השטן, ויאות לברכו ולהודות לשמו על גודל רחמיו מצדו יתברך".

¹⁴ עיין ב"ספר החינוך" במצוה קפ"ה, מצות עבודת יום הכפורים, שכתב: "משרשי המצוה, שהיה מחסדי הא-ל על בריותיו לקבוע להן יום אחד בשנה לכפרה על החטאים עם התשובה שישבו. שאילו יתקבצו עוונות הבריות שנה שנה תתמלא סאתם לסוף שנתיים או שלוש או יותר, ויתחייב העולם כליה. על כן ראה בחכמתו ברוך הוא, לקיום העולם, לקבוע יום אחד בשנה לכפרת חטאים לשבים. ומתחילת בריאת העולם יעדו וקדשו לכך". דברים אלו של "ספר החינוך" שיום הכפורים הוכן מבריאת העולם, הם שלא כרש"י והתנא דבי אליהו שהובאו לעיל. ועיין בבראשית רבה ב, ג, שמשם משמע כדברי "ספר החינוך".

ד. שמחת הקב"ה במחילת עוונותיהם של ישראל

מלבד שתי הסיבות לשמחה הגדולה ביום הכפורים הכתובות בגמרא - הסליחה והמחילה שיש בכל שנה ביום זה, ומפני שביום זה נתנו הלוחות השניים לישראל - נאמר בתנא דבי אליהו שיש גם שמחה גדולה לקב"ה בכל יום הכפורים. כך נאמר בתנא דבי אליהו (רבה פרק א): "דבר אחר ימים יוצרו ולו אחד' (תהלים קלט, טז) - זה יום הכפורים לישראל, שהוא שמחה גדולה לפני מי שאמר **והיה העולם**, שנתנו באהבה רבה לישראל.

משלו משל: למה הדבר דומה? למלך בשר ודם, שהיו עבדיו ובני ביתו מוציאים את הזבלים, ומשליכים אותם כנגד פתח של מלך. וכשהמלך יוצא ורואה הזבלים, הוא שמח שמחה גדולה.

לכך נדמה יום הכפורים, שנתנו הקדוש ברוך הוא באהבה רבה ובשמחה. ולא זו בלבד, אלא בשעה שהוא מוחל לעוונותיהן של ישראל, אין מתעצב בלבבו, אלא שמח שמחה גדולה, ואומר להם להרים ולגבעות לאפיקים ולגאיות: בואו ושמחו עמי שמחה גדולה, שאני מוחל לעוונותיהם של ישראל.

לפיכך יהא אדם זוכר מיום שבחר הקדוש ברוך הוא באברהם עד אותה שעה, וכל טובות וצדקות שעשה עם ישראל בכל שעה ושעה, שנאמר: 'זכר אלה יעקבי' (ישעיה מד, כא), ואומר: 'מחיתי כעב פשעדי' (שם, כב), מה עבים הללו נמחין על ידי הרוח, כך עוונותיהם של ישראל נמחין בעולם הזה ואין להם תקומה לעולם הבא, שנאמר: 'מחיתי כעבי'.

מה תלמוד לומר 'כי גאלתיך' (שם)? גאלתיך מספר מיתה, ונתתיך בספר חיים, לכך נאמר: 'כי גאלתיך', מה ענין שלאחריו? 'רונו שמים' (שם, כג)."

אמנם פה לא כתוב שעלינו לשמוח בכך, אבל כתוב שהקב"ה שמח, וכאשר הקב"ה שמח מסתמא גם עלינו להיות שמחים.

עוד יש לציין שמדברי התנא דבי אליהו הללו: "זה יום הכפורים לישראל, שהוא שמחה גדולה לפני מי שאמר והיה העולם, **שנתנו באהבה רבה לישראל**", נמצאנו למדים שהציווי שציוונו ד' על יום הכפורים ניתן מתוך אהבתו הגדולה של ד' אותנו¹⁵.

¹⁵ עיין בדבריו הנפלאים של הזהר הקדוש בפרשת אמר, המובאים בסיום המאמר "על מה מכפרת התשובה ועל מה מכפר יום הכפורים?".

ה. האם אומרים ביום הכפורים: "מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון"?

כתב הטור (אורח חיים סימן תקפב): "ואין אומרים: 'ותתן לנו ד' אלקינו באהבה מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון' לא בראש השנה ולא ביום הכפורים. אבל רב שר שלום כתב: אומר בשתי ישיבות בראש השנה וביום הכפורים, בין בתפילה בין בקדושה: 'מועדים לשמחה, חגים וזמנים לששון את יום הזכרון הזה', שהרי כתיב: 'אלה מועדי ד' בריש ענינא, ובסוף ענינא: 'וידבר משה את מועדי ד'', וקאי אכל ענינא: אפסח, עצרת, ראש השנה, ויום הכפורים, סוכה, ושמיני עצרת, כולו איתקוש להדדי, לקרותו: 'מועדי ד' מקראי קודש'.

וכן כתב רב פלטוי גאון זצ"ל: 'ותתן לנו ד' אלקינו באהבה מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון את יום הזכרון הזה'. וכן כתב רב שמואל בן חפני: מנהג שתי ישיבות לאומרו.

וכתב רב האי שאין מנהג לומר: 'מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון', אלא: 'את יום הזכרון הזה, זכרון תרועה' וכן פשט המנהג".

רואים שהגאונים נחלקו במדת השמחה שביום הכפורים!

נראה ששורש המחלוקת הוא היחס בין המשנה בסוף מסכת תענית שבה נאמר שלא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכפורים, לבין הגמרא בראש השנה שאמרה שאי אפשר לומר הלל ביום הדין, ואם כן גם לא ראוי לומר: 'ותתן לנו ד' אלקינו באהבה מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון'.

הטור וה"שולחן ערוך" פסקו (או"ח סימן תקפ"ב): "אינו אומר: 'מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון'". הגר"א בביאורו שם על דברי ה"שולחן ערוך" ציין לגמרא בראש השנה: "אפשר מלך יושב על כסא דין" וכו'.

ו. כיצד ניתן ליישב את הגמרא על אי אמירת הלל ביוה"כ עם המשנה בתענית?

כאמור, הגמרא במסכת ראש השנה (לב ע"ב) אומרת: "אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבונו של עולם, מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בראש השנה וביום הכפורים? אמר להם: אפשר מלך יושב על כסא דין, וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו, וישראל אומרים שירה?!"

לעומת זאת נאמר במשנה במסכת תענית (פ"ד מ"ח דף כו ע"ב): "אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכפורים, שבהן בנות ירושלם יוצאות בכלי לבן... וחולות בכרמים...". משמע שביום הכפורים היתה שמחה גדולה יותר מאשר בכל שאר החגים! ואם אי אפשר להגיד הלל מפני אימת הדין, כיצד ניתן לרקוד?

נראה ליישב את הסתירה בשלושה שלבים :

1. המשנה במסכת תענית מדברת על הזמן שבית המקדש היה קיים, כמו שאמרה המשנה: "לא היו ימים טובים", בלשון עבר, והכוונה בזמן שבית המקדש היה קיים. אז אכן היה יום הכפורים יום של שמחה גדולה, כיון שהשעיר המשתלח היה מכפר על כל העבירות הקלות אפילו בלי תשובה (רמב"ם הלכות תשובה פ"א ה"ב)! אבל אחרי החורבן, שאין שעיר המשתלח, ויום הכפורים אינו מכפר בלא תשובה¹⁶, אי אפשר לשמוח מפני אימת הדין.

2. על כך יש לשאול: האם בזמן שבית המקדש היה קיים לא היתה אימת

הדין?!

יש לומר שודאי גם בזמן שבית המקדש היה קיים, היתה אימת הדין. אלא שכאשר בני ישראל היו רואים את הלבנת לשון הזהורית - השמחה היתה מתפרצת מאליה לריקודים גדולים על מחילת העוון! וכמו שאומרים בחזרת הש"ץ של מוסף: "כל אלה בהיות ההיכל על יסודותיו, ומקדש הקדש על מכוונותיו, וכהן גדול עומד ומשרת, דורו ראו ושמחו. אשרי עין ראתה כל אלה, הלא למשמע און דאבה נפשנו".

3. אלא שלפי זה יש לשאול: האם בזמן שבית המקדש היה קיים היו אומרים

הלל ביום הכפורים? נראה באופן פשוט שלא! ולפי ההסבר שנאמר, מדוע לא אמרו הלל?

ניתן לומר על כך שתי תשובות:

תשובה ראשונה: בבקר, בזמן ההלל, אי אפשר היה לומר את ההלל, כיון שעדיין לא הלבנה לשון הזהורית. אחר כך, אחרי הצהריים, כאשר הלבנה לשון הזהורית, אכן היה ראוי לומר את ההלל, אבל כיון שלא בכל שנה היתה מלבנה לשון הזהורית, ואז לא היו שמחים, אדרבא היו עצובים מאד על כך שלא זכו לכפרה, לא תקנו לומר את ההלל.

יש לציין שלפי זה יש לסייג את ההסבר במשנה בסוף מסכת תענית, ולומר

שגם בזמן שבית המקדש היה קיים - לא תמיד היו שמחים!

אכן כך מפורש במסכת ראש השנה (לא ע"ב)¹⁷: "בראשונה היו קושרין לשון

של זהורית על פתח אולם מבחוץ. הלבין - היו שמחין, לא הלבין - היו עצבין.

התקינו שיהו קושרין אותו על פתח אולם מבפנים, ועדיין היו מציצין ורואין,

הלבין - היו שמחין, לא הלבין - היו עצבין.

¹⁶ עיין במאמר "האם יום הכפורים מכפר גם למי שלא חזר בתשובה?" ובמאמר "על מה מכפרת התשובה ועל מה מכפר יום הכפורים?".

¹⁷ כעין זה נאמר גם במסכת יומא סז ע"א, ועיין בהערות בסמוך.

התקינו שיהו קושרין אותו חציו בסלע, וחציו בין קרניו של שעיר המשתלח".
מפורש בברייתא שבזמן שלשון הזהורית היתה מלבינה היו שמחים, אבל
כאשר לשון הזהורית לא היתה מלבינה היו עצבים!¹⁸

תשובה שניה: גם כאשר הלבינה לשון הזהורית, ועם ישראל התבשר בכך
שעוונותיו התכפרו, לא אמרו את ההלל, כיון שעדיין כל יחיד אינו בטוח שהוא
התכפר ונכתב לחיים!¹⁹

ז. מה צריך להיות היחס בין היראה לבין השמחה ביום הכפורים?

ראינו שמצד אחד יש לשמוח ביום הכפורים, ומצד שני אין לשמוח בו, אלא
להיות יראים בו. בדברי הפוסקים מצאנו התיחסות למורכבות זו.
כתב הרמב"ם בהלכות חנוכה (פ"ג ה"ו): "שמונה עשר יום בשנה מצוה לגמור
בהן את ההלל, ואלו הן: שמונת ימי החג, ושמונת ימי חנוכה, וראשון של פסח,
ויום עצרת. אבל ראש השנה ויום הכפורים אין בהן הלל, לפי שהן ימי תשובה
ויראה ופחד, לא ימי שמחה יתירה". הרמב"ם כתב ש"ראש השנה ויום הכפורים
אין בהן הלל, לפי שהן ימי תשובה ויראה ופחד". אבל הוא לא כתב על ראש השנה

¹⁸ עיין בספר "יום תרועה" על מסכת ראש השנה (לא ע"ב) שכתב: "יש לחקור מהו הטעם של
התקנה: אם מפני שלא יהיו שמחים כשהלבין, דרוצים בית דין שיהיו ישראל נכנעים וחרדים שמא
לא נתכפרו, או טעם התקנה שלא יהיו עצבים כשלא הלבין ואינם רוצים בית דין שיתעצבו, שמא
יתרע מזוליהו, או הטעם משום שניהם. ויש פנים לכאן ולכאן. ולא מצאתי הכרע מספיק לזה. גם לא
ראיתי בהרמב"ם פ"ג דעבודת יוה"כ דהזכיר תקנה זו וצ"ע".

ה"ערוך לנר" הביא את ספקו של ה"יום תרועה" וכתב: "ולעניות דעתי יש לפשוט דהיה הטעם שלא
יהיו שמחים. מדפריך לקמן: 'בימי ריב"ז מי הוה לשון של זהורית מלבין? ומאי קושיא? דילמא הכי
קאמר: כיון דהיו מציצין קודם ריב"ז, ואם היה מלבין דווקא היו שמחים, אבל כשלא הלבין היו
עצבים, לכן כשראה ריב"ז בארבעים שנה שתמיד היה מאדים, לא רצה שיראו וריעא מזליהו, על כן
תיקן שיהיו קושרים בסלע, במקום שלא יראו. אלא ודאי משמע דעיקר הטעם שרצו שלא יראו היה
מפני שהיו שמחים כשהלבין. ולכן פריך כיון דבימי ריב"ז לא הלבין לא הוצרך לתקנה זו. וכן
משמע דלא משום שהיו עצבים תקנו, שביומא (סז ע"א) דמייתי ברייתא זו איתא: 'לא הלבין היו
עצבים ומתביישים', והרי במה שהיו מתביישים ודאי ליכא חשש לרעה. אלא על כרחך דהכי קאמר
דאף על גב דבלא הלבין היו עצבים ומתביישים וטוב להם, מכל מקום כשהלבין היו שמחים ולא שבו
כראוי, ולכן התקינו שלא יהיו רואים".

בספר "דף על הדף" שם כתב: "שאל האדמו"ר מסוכוטשוב זצ"ל בעל 'שם משמואל': יש להבין למה
התקינו שיהיו קושרין אותו חציו וכו'? אדרבה, לכאורה יותר נכון שידעו שלא התכפרו, ולשמחה מה
זו עושה! אך הפירוש 'לא הלבין היו עצבים' - היינו שנפלה רוחם עליהם לגמרי, וזה גרוע מהכל,
שצריך האדם להתחזק ולעשות תשובה, ולא להיות בעצב, רק להתחיל מחדש בכל היכולת, והבן.
(לסליחות זכור ברית תר"ע, וראה עוד שם לשבת תשובה תרע"ב)".

¹⁹ עיין במאמר "מה צריכה להיות ההרגשה בראש השנה?" בחלק ג פ"ג.

ויום הכפורים שהם "לא ימי שמחה", אלא שהם "לא ימי שמחה יתירה", ומשמע שיש בהם שמחה, אלא שאין היא כמו השמחה של החגים²⁰.

על דברי ה"שולחן ערוך" (סימן תקפד ס"א): "אין אומרים הלל בראש השנה וביום הכפורים", כתב ה"משנה ברורה" (סק"א): "לפי שספרי החיים והמתים פתוחים, ואיך יאמר שירה?! ואף על גב שאנו בטוחים שנצא זכאים בדין, מכל מקום צריך להיות ירא וחרד מאימת הדין, ועל ידי כך נזכר לזכות".

כלומר: מצד אחד אנו בטוחים שנצא זכאים בדין, אבל מצד שני צריכים להיות יראים מאימת הדין, ודווקא יראה זו היא שתעזור לנו לזכות בדין! יש לשאול: מנין הבטחון שנצא זכאים בדין? עיין על כך במאמר "מה צריכה להיות ההרגשה בראש השנה?" בחלק ג.

עוד כתב ה"משנה ברורה" (סימן תקפ"ג סק"ה) על אכילת הסימנים בראש השנה: "והנה כל אלו הענינים עושין הכל לסימן טוב, ולכן פשיטא שיזהר מאד שלא יכעוס בימים האלו, מלבד גודל האיסור, כדי שיהיה לסימן טוב. רק יהיה שמח לבו ובטוח בד', עם התשובה ומעשים טובים".

כלומר: מי שחוזר בתשובה יכול לשמוח על כך שהוא זוכה לחזור בתשובה. אבל אם אדם אינו חוזר בתשובה - אין לו מה לשמוח! אדרבא, עליו להצטער מאד על כך שהוא אינו זוכה לנצל את היום הקדוש והנפלא שבו הוא יכול להתכפר מכל העבירות!

כך כתב ה"משך חכמה" בסוף פרשת נצבים: "דין וחשבון" פירש הגר"א: דין – על העבירה שעשה, וחשבון – על המצוות שיכל לעשות בעת שעשה העבירה. ולפי זה תסמר שערך אנוש ביום הכפורים, דקיימא לן דעם התשובה מכפר גם על חמורות, ובלא תשובה גם על קלות אינו מכפר. אם כן כמה גדול כח החשבון, שביום שנענה גם היחיד, ואין השטן שולט עליו, כמאמרם (יומא כ ע"ב): 'השטן – בגימטריא שס"ד', ונקל לעשות תשובה, ובדבר קל יוכל לזכות לחיים הנצחיים ולהיות אהוב למקום. ואם חלילה לא עשה תשובה – יוכל להיות העונש על החשבון, היינו העדר עשייתו התשובה, כמו שיענש על כל חטאיו, ואפשר יותר מהם, והאחרון הכביד. וכאשר בירך ברכת 'שהחינו', שזה באמת שמחה אמיתית שהקב"ה נתן יום סליחה לכל פשעי בני אדם להסיר מעליהם השטן, ויאות לברכו ולהודות לשמו על גודל רחמיו מצדו יתברך, אולם אם לא שב אדם מדרכו הרעה, מוטב לו שלא היה יום הקדוש הזה, ומוטב לו שנהפכה לו שליתו על פניו בערב יום הקדוש הזה, כי ביום הזה הכפיל עוד עונשו לבלי קץ בעונש חשבון העדר התשובה. על זה ידו כל הדווים. השיבנו ד' ונשובה אליך באמת ובתמים".

²⁰ עיין בספר "מקראי קדש" לרב פרנק "ימים נוראים" עמ' יז-יח שהאריך בענין.

נמצאנו למדים שככל שאדם יותר עסוק בתשובה - כך הוא יכול להיות יותר שמח ביום הכפורים, ולהיפך, ככל שאדם פחות עסוק בתשובה כך אין לו לשמוח! הדבר נובע ממה שאמרה הגמרא במסכת תענית (ל ע"ב) שהובאה בפ"ב: "בשלמא יום הכפורים - משום דאית ביה סליחה ומחילה". כלומר: השמחה הגדולה של יום הכפורים נובעת מהסליחה והמחילה שיש ביום זה. וכיון שיום הכפורים אינו מכפר בלא תשובה, כפי שאמרה הגמרא ביומא (פה ע"ב), והתבאר בהרחבה במאמר "על מה מכפרת התשובה ועל מה מכפר יום הכפורים?", ממילא עולה שמי אינו חוזר בתשובה - אין יום הכפורים מכפר לו, ואין לו במה לשמוח!

סיכום

- א. אין אומרים הלל ביום הכפורים, כיון שהוא יום הדין, וספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפני ד'.
- ב. לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכפורים, כיון שיום הכפורים הוא יום סליחה ומחילה, ועוד שבו ניתנו הלוחות האחרונות.
- ג. בגלל הסליחה והמחילה שביום הכפורים יש מצוה לאכול בערב יום הכפורים, ולכן אומרים "שהחינו" בהתקדש יום הכפורים.
- ד. ד' שמח בכפרת העוונות של בני ישראל, ונתן לנו את יום הכפורים מתוך אהבתו אותנו.
- ה. בזמן שבית המקדש היה קיים ובני ישראל ראו את לשון הזהורית מלבינה - הם היו שמחים שמחה גדולה, ביודעם שד' כפר להם על עוונותיהם.
- ו. בזמן שבית המקדש היה קיים ובני ישראל ראו את לשון הזהורית שאינה מלבינה - הם היו עצובים, ביודעם שד' לא כפר להם על עוונותיהם.
- ז. נחלקו הגאונים האם אומרים בו: "ותתן לנו ד' אלקינו באהבה מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון", ונפסקה ההלכה שאין אומרים.
- ח. הרמב"ם כתב ש"ראש השנה ויום הכפורים אין בהן הלל, לפי שהן ימי תשובה ויראה ופחד, לא ימי שמחה יתירה". משמע שיש בהם שמחה, אלא שאין היא כמו השמחה של החגים.
- ט. ביום הכפורים צריכים להיות גם שמחים במחילת העוונות, וגם יראים מאימת הדין, וגם בצער על העבירות שעשינו, ודווקא מתוך כך יתכפרו עוונותינו.
- י. ככל שהאדם יותר עסוק בתשובה כך הוא יכול להיות שמח יותר, וככל שאדם פחות עסוק בתשובה כך אין לו לשמוח.

סיום: עבודת ד' ביום הכפורים ובכל השנה

כתב הכוזרי (ב, נ): "שלושה הם יסודות עבודת האלוק על פי תורתנו: היראה והאהבה והשמחה"²¹. התקרב אל אלקיך בכל אחת מאלה. ואכן בכניעתך בימי התענית לא תקרב אל האלוק יותר מאשר בשמחתך בשבתות ובימים טובים, אם שמחתך זו באה מתוך מחשבה וכוונה. כי כשם שהתחוננים צריכים מחשבה וכוונה, כך גם השמחה בדבר האלוק צריכה מחשבה וכוונה. למען תשמח בְּמִצְוָה עֲצֵמָה, מתוך אהבתך לְמִצְוָה עליה, ותכיר מה מאד היטיב לך בה, וכאילו באת לביתו כקרוא אל שולחנו ומנעמיו, ותן שבח על כך בפיו ובלבך. ואם תעלה עליוותך במצוות אל מדרגת הזמר והריקוד - יהיו לך גם אלה עבודת האלקים, ואף על ידם תדבק בענין האלקי".

עוד כתב הכוזרי (ג, ה): "כל עבודת החסיד היא בשמחה, לא בכניעה".
עוד כתב הכוזרי (ג, יא): "אין ספק בדבר שהאהבה לאלוק והיראה מפניו נכנסות בנפש האדם על ידי קיום המצוות האלה, ובתנאי שיקיימן לפי השיעור שנתנה בהן התורה. לבל תביאהו השמחה בשבתות ובימים טובים למדרגה שאליה מביאים השחוק והתאוות והבטלה, ולביטול תפילה בזמנה כמצווה עלינו. **ולבל תביאהו היראה להתיאשות מן המחילה והסליחה**. שעל ידי כך ישאר האדם בפחד לכל ימי חייו, ויעבור על מצוות השמחה בחלקו, שנצטוינו עליה במאמר 'ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ד' אלקיך' (דברים כו, יא). ועל ידי זה ימעט השבח שעליו לשבח על טובת האלוק, כי השבח הולך אחר השמחה, ואז יתקיים בו מה שנאמר: 'תחת אשר לא עבדת את ד' אלקיך בשמחה ובטוב לבב מרב כל, ועבדת את איביך' (דברים כח, מז-מח)".

בדברי הכוזרי הללו יש שני חידושים גדולים:

א. היראה המופרזת עלולה לגרום לאדם להתיאש מן המחילה והסליחה.

ב. האדם מְצוּנָה מן התורה לשמוח בחלקו.

יהי רצון שנוכה להיות חרדים מהדין, ולחזור בתשובה שלמה, ומתוך כך לשמוח ביום הכפורים, ולקיים את כל המצוות ביראה ובאהבה ובשמחה.

²¹ נראה שמקורו של הכוזרי הוא בתנא דבי אליהו רבה (פרק ג): "עוד אמר דוד המלך עליו השלום: אני יראתי מתוך שמחתי, ושמחתי מתוך יראתי, ואהבתי עלתה על כולי". ועיין שם בפירוש ה"מאורי אש".